

Aleksander Smoliński (Toruń)

**„CYTADELA” ZE LWOWA – MAŁO ZNANY W POLSCE
UKRAIŃSKI PERIODYK POŚWIĘCONY HISTORII WOJSKOWEJ.
OMÓWIENIE TOMÓW 11 I 12 ZA LATA 2014–2015**

Jak już wcześniej podawano, w 2009 r. we Lwowie poczęto wydawać nowy periodyk poświęcony szeroko rozumianej historii wojskowej. Otrzymał on tytuł: „Cytadela. Lwowski Almanach Wojskowy” (Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах)¹. Dotychczas, to znaczy do początku 2017 r., ukazało się w sumie 11 tomów tego wydawnictwa, mianowicie tomy od 1 do 7 oraz od 9 do 12. Nadal brak jest tomu 8, który zarezerwowany został ponoć dla jakiegoś specjalnego opracowania i, jak to już sygnalizowano, do dnia dzisiejszego nie został wydany drukiem. Nie zmienił się natomiast wydawca (lwowskie wydawnictwo „Astrolabia”), opisywany już profil i charakter tego periodyku, którego istnienie warto odnotować chociażby z powodu zawartych w nim tekstów odnoszących się do polskiej bądź też szeroko rozumianej polsko-ukraińskiej historii. Warto więc, aby jak najszersze grono polskich badaczy zajmujących się historią wojskową wiedziało o istnieniu tego pisma, a także znało o jego zawartość.

W tomie 11² znalazło się w sumie 7 tekstów merytorycznych podzielonych na 5 działów. Pierwszy z nich zatytułowany „Historia wojskowa” tradycyjnie otwiera opracowanie Jurija Moczniakowa omawiające walki polsko-austriackie w Galicji

¹ Autor dokonał już omówienia wcześniejszych tomów tego czasopisma – vide: A. Smoliński, „Cytadela” – nowy ukraiński periodyk poświęcony historii wojskowej. Omówienie tomów od 1 do 4 za lata 2009–2010, „Europa Orientalis” 2013, t. IV, s. 159–172 oraz: idem, „Cytadela” – nowy ukraiński periodyk poświęcony historii wojskowej. Omówienie tomów od 5 do 7 za lata 2011–2012, „Europa Orientalis”, 2014, t. V, s. 309–324; idem, „Cytadela” ze Lwowa – mało znany w Polsce ukraiński periodyk poświęcony historii wojskowej. Omówienie tomów od 1 do 7 oraz od 9 do 10 za lata 2009–2013, „Studia z Dziejów Wojskowości”, t. V, 2016, s. 243–279.

² „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах” [dalej: „Цитаделя”], 2014, cz. 11, s. 112.

w 1809 r.³ Jest to kontynuacja rozważań zamieszczonych w poprzednich tomach⁴. Tym razem autor zajął się rozmieszczeniem oraz składem i liczebnością wojsk stron konfliktu, jakie posiadały one w czerwcu oraz w pierwszych dniach lipca 1809 r., a także planami i możliwościami ich dalszych działań, które po chwilowej pauzie operacyjnej doprowadziły do ostatecznego zakończenia – zwycięskiego dla Wojska Polskiego Księstwa Warszawskiego oraz formowanych wówczas pułków galicyjsko-francuskich – kampanii galicyjskiej. Wskazał on także na elementy, które zdecydowały o polskim sukcesie, a także na skutki dwuznacznej postawy rosyjskiego Korpusu Posiłkowego generała piechoty księcia Golicyna. Omówił też przebieg starć z czerwca i lipca, w tym także wejście wojsk rosyjskich i polskich do Krakowa 14 i 15 lipca tego roku, a także okoliczności zaprzestania walk w Galicji wskutek zawieszenia broni zawartego przez cesarza Napoleona I oraz arcyksięcia Karola dnia 12 lipca 1809 r.⁵ Podobnie jak poprzednio podstawę rozważań Jurija Mocznikowa stanowiły przede wszystkim źródła polskojęzyczne w postaci pamiętników oraz polska literatura historyczna – zarówno starsza, jak i ta bardziej współczesna – a także prace historyków rosyjskich omawiające dzieje poszczególnych pułków armii carskiej, które brały udział w tej kampanii (tak przynajmniej wynika z przypisów, którymi autor opatrzył swój tekst). Po raz kolejny więc nie wnosi on niczego szczególnego do naszej dotychczasowej wiedzy o tych wydarzeniach⁶.

Następnym tekstem w tym dziale jest kontynuacja opracowania Oлександра Дієдика opublikowanego w dwóch poprzednich tomach „Цитаделі”⁷, omawiającego

³ Ю. Мочніков, *1809. Битва за Галичину (продовження)*, „Цитаделя”, 2014, cz. 11, s. 4–21.

⁴ Vide: idem, *1809. Битва за Галичину (початок)*, „Цитаделя”, 2010, cz. 1 (3), s. 4–20; idem, *1809. Битва за Галичину (продовження)*, „Цитаделя”, 2010, cz. 2 (4), s. 4–24; idem, *1809. Битва за Галичину (продовження)*, „Цитаделя”, 2011, cz. 1 (5), s. 4–22; idem, *1809. Битва за Галичину (продовження)*, „Цитаделя”, 2011, cz. 2 (6), s. 4–19; idem, *1809. Битва за Галичину (продовження)*, „Цитаделя”, 2013, cz. 1 (9), s. 4–19; idem, *1809. Битва за Галичину (продовження)*, „Цитаделя”, 2013, cz. 2 (10), s. 4–26.

⁵ J. Gill, *1809. Grom nad Dunajem. Zwycięstwo Napoleona nad Habsburgami*, t. III: *Wagram i Znojmo*, Oświęcim 2016.

⁶ Niestety, podobnie jak w przypadku poprzednich części tego opracowania, autor nie wykorzystał całego szeregu istotnych, wręcz fundamentalnych, opracowań polskojęzycznych, jak choćby monografii: M. Kukiel, *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815*, Poznań 1912; B. Pawłowski, *Wojna polsko-austriacka 1809 r.*, Warszawa 1999 (wydanie I: Warszawa 1935; wydanie III: *Historia wojny polsko-austriackiej 1809 roku*, red. M. Swędrowski, Oświęcim 2015); G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1809*, Warszawa 1961, a także biografii: A. M. Skałkowski, *Książę Józef*, Bytom 1913; J. Pachonński, *General Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*, Warszawa 1981; J. Skowronek, *Książę Józef Poniatowski*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1984.

⁷ Vide: O. Дедик, *Галичина у планах віденських стратегів: концепції, комунікації та фортифікації*, „Цитаделя”, 2013, cz. 1 (9), s. 20–36; idem, *Галичина у планах віденських стратегів: концепції, комунікації та фортифікації (продовження)*, „Цитаделя”, 2013, cz. 2 (10), s. 27–39.

plany dotyczące komunikacji i fortyfikacji Galicji opracowane przez „strategów” wiedeńskich w drugiej połowie XIX w., na przełomie XIX i XX w. oraz w pierwszej dekadzie XX w.⁸ Tym razem autor omówił ostateczne – dopracowane w pierwszych latach XX w. – plany austro-węgierskich sztabowców dotyczące wspólnej z Niemcami wojny z carską Rosją⁹, a także groźne dla Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej skutki ich przekazania Rosjanom przez pułkownika Sztabu Generalnego Alfreda Redla¹⁰. Fakt ten zmusił wojskowych planistów z Wiednia do częściowej ich modyfikacji, co zresztą dodatkowo wymusiła zmiana postawy Niemiec, które po 1890 r. doszły do wniosku, że losy monarchii naddunajskiej rozstrzygną się nad Sekwaną, a nie nad Bugiem i Sanem. Poza tym szef austro-węgierskiego Sztabu Generalnego, ówczesny generał piechoty Franz Conrad von Hötzendorf, przy jednoczesnej konieczności obrony obszarów Galicji musiał zabezpieczyć także możliwość skutecznej interwencji swych wojsk na Bałkanach przeciw Serbii¹¹. Odpowiednie prace nad rozwiązaniem tych problemów prowadzono od 1909 r. Jednym z ich efektów było powstanie planu obronnego rozwinięcia części sił austro-węgierskich na linii Sanu i Dniestru oraz utrzymania określonych przedmości i przyczółków, które odpowiednio umocnione miały umożliwić im przejście do natarcia przeciw napierającym wojskom rosyjskim, podczas gdy główne walki mające na celu powstrzymanie ich ofensywy, miały toczyć się na obszarze Królestwa Polskiego. W ten sposób, jak słusznie zauważył autor, w Wiedniu próbowano rozwiązać dylemat polegający na prawidłowym określeniu priorytetu strategicznego sprowadzającego się do decyzji o tym co ważniejsze: Serbia czy Galicja? Swoje rozważania autor oparł na źródłach drukowanych oraz na wspomnieniach i pamiętnikach, a także na odpowiedniej niemiecko-, rosyjsko- i polskojęzycznej literaturze przedmiotu.

Kolejne opracowanie autorstwa Mychajła Słobodianiuka dotyczy uwag do planów prowadzenia działań wojennych przez Imperium Rosyjskie w początkowym okresie I wojny światowej¹². Słusznie zauważył on, że w cesarskich Niemczech oraz w Austro-Węgrzech planowanie strategiczne wojny przeciw Francji i jej sojusz-

⁸ Idem, *Галичина у планах віденських стратегів: концепції, комунікації та фортифікації (закінчення)*, „Цитаделя”, 2014, cz. 11, s. 22–34.

⁹ Szerzej vide choćby: J. Pajęczkowski-Dydyński, *Plany operacyjne mocarstw centralnych przeciw Rosji*, Oświęcim 2012 (wydanie I: Warszawa 1932); F. Forstner, *Twierdza Przemyśl*, Warszawa 2000; r. Borzęcki, *Strategiczna rola twierdz i umocnień w kampanii 1914 i 1915 roku na Wschodzie*, Oświęcim 2013; H. Heiden, *Bastion nad Sanem. Los twierdzy Przemyśl*, Oświęcim 2013.

¹⁰ M. Ronge, *Dwanaście lat służby wydawczej*, oprac. R. Świętek, Warszawa 1992.

¹¹ Obszerniej o tych kwestiach: M. Desmazes, J. Naumović, *Zwycięstwa serbskie w 1914 roku*, Oświęcim 2012 (wydanie I: Warszawa 1933); A. Krzak, *Wielka Wojna na Bałkanach. Działania militarne i polityczne podczas I wojny światowej 1914–1918*, Częstochowa 2016.

¹² М. Слободянюк, *Деякі критичні зауваги щодо планів Російської імперії у Першій світовій війні*, „Цитаделя”, 2014, cz. 11, s. 35–59.

nikom, odbywało się w oparciu o naukowe rozumienie zasad prowadzenia wojny oraz, iż polegało ono na stałym poprawianiu i ulepszaniu planów wypracowanych już w końcu XIX w. Natomiast ich przeciwnicy – wspomniana tutaj Francja oraz carska Rosja – nie posiadali tak szczegółowo opracowanego planu wojny koalicyjnej. Powodowało to, że w ciągu ostatnich 7–10 lat przed wybuchem I wojny światowej w każdym z tych dwóch krajów ulegał on ciągłym poważnym modyfikacjom. Mimo to, bardzo dużo dzisiaj wiemy o rosyjskim planie wojny. Niemal natychmiast po zakończeniu Wielkiej Wojny stał się on obiektem badań zarówno tych, którzy nad nim pracowali przed 1914 r., jak i tych, którzy zajmując wysokie stanowiska dowódcze w początkowym okresie wojny byli zmuszeni realizować ów plan w praktyce. Do 1941 r. podobnie działo się też w ZSRS, gdzie pierwszowojenne doświadczenia Armii Rosyjskiej¹³ próbowano wykorzystać do prac nad planami rozwoju i strategicznego rozwinięcia Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej. Efektem tych zainteresowań były liczne publikacje naukowe oraz wspomnieniowe¹⁴. Z nich też korzystał Mychajło Słobodianiuk, który słusznie zauważył, że w całej tej literaturze dominują negatywne oceny rosyjskich przygotowań do konfliktu oraz istniejącego wtenczas planu wojny.

Poza tym autor po raz kolejny zauważył, że znacznie korzystniejszy dla optymalnego wykorzystania możliwości militarnych carskiej Rosji mógłby być alter-

¹³ Termin „Armia Rosyjska” („Русская Армия”), który był wówczas nazwą własną będzie pisany przez autora wielką literą. Podobnie czynili zresztą, i nadal czynią, historycy rosyjscy – vide: *Военный энциклопедический словарь*, Moskwa 2002, s. 1342–1345; *Хрестоматия по русской военной истории*, oprac. Л. Безкровный, Moskwa 1947; А. Керсновский, *История Русской Армии*, Moskwa 1999.

¹⁴ В. Сухомлинов, *Воспоминания*, Берлин 1924; В. Коковцов, *Из моего прошлого. Воспоминания 1903–1919*, t. II, Paryż 1933; Ю. Данилов, *Россия в мировой войне 1914–1915 гг.*, Берлин 1924; А. Зайончковский, *Подготовка России к империалистической войне. Очерки военной подготовки и первоначальных планов*, Moskwa 1926; Н. Головин, *Начало войны и операции в Восточной Пруссии*, Praga 1926; idem, *Из истории кампании 1914 года на русском фронте. План войны*, Paryż 1936; В. Домановский, *Кампания 1914 года*, Paryż 1929; В. Меликов, *Стратегическое развертывание (по опыту Первой империалистической войны 1914–1918 гг. и Гражданской войны в СССР)*, t. I, Moskwa 1939; А. Коленковский, *Маневренный период Первой мировой империалистической войны 1914 г.*, Moskwa 1940; M. Gołowin, *Armia Rosyjska w Wielkiej Wojnie*, Oświęcim 2013; idem, *Kampania rosyjska w 1914 roku. Początek wojny i działania w Prusach Wschodnich*, Oświęcim 2013; B. Zawadzki, *Kampania jesienna w Prusach Wschodnich sierpień – wrzesień 1914 roku*, Oświęcim 2014; G. Korolkow, *Operacja Łódzka 1914. Najciekawsza batalia pierwszej wojny światowej*, Oświęcim 2014; J. Cichowicz, *Szkie strategiczny wojny 1914–1918*, t II: *Okres od 1 (14) września do 14 (28) listopada 1914 roku. Bitwa augustowska, operacja warszawsko-dęblińska, krakowska i łódzka, operacje w Galicji i Karpatach, operacja chyrowska*, Oświęcim 2015; Н. Головин, *Военные усилия России в мировой войне*, Moskwa 2001 (wydanie I: Paryż 1939); И. Ростунов, *Русский фронт первой мировой войны*, Moskwa 1976; *Велика Війна 1914–1918 рр. і Україна. У двох книгах*, ks. 1: *Історичні нариси*, oprac. О. Реєнт, Київ 2014, ks. 2: *Мовою документів і свідчень*, red. О. П. Реєнт, Київ 2015.

natywny plan przygotowany przez ówczesnego szefa Sztabu Kijowskiego Okręgu Wojskowego, generała Michaiła Wasiliewicza Aleksiejewa¹⁵. W związku z tym omówił on założenia prowadzenia wojny, które obowiązywały w Armii Rosyjskiej od 1910 r. oraz porównał je ze zmianami wprowadzonymi w 1912 r. i w 1913 r. Zestawił je też z poglądami generała Aleksiejewa, a także z proponowanymi przez niego odmiennymi rozwiązaniami. Ten ostatni późnym latem 1912 r., w najogólniejszych zarysach, zaproponował bowiem, aby siły rosyjskie nie uderzały jednocześnie w dwóch rozbieżnych kierunkach operacyjnych – zarówno przeciw Niemcom, jak i Cesarsko Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej, lecz początkowo skoncentrowały większość swojego potencjału bojowego przeciwko Austro-Węgrom, których wojska miały zostać pobite w Galicji, a także, by zwycięska Armia Rosyjska uniemożliwiła im wycofanie się za Dniestr oraz w kierunku Krakowa. Tak więc, według tego generała, podstawą działań Armii Rosyjskiej miała być zasada „strategicznego egoizmu”, a nie ewentualna pomoc Francji, która w początkowej fazie wojny zmuszona była przyjąć na siebie ciężar walki w najsilniejszą część armii cesarskich Niemiec. Autor omawianego tutaj opracowania dokonał analizy propozycji przygotowanych przez generała Aleksiejewa, konfrontując je z celami Francuzów oraz z rzeczywistym przebiegiem początkowych operacji I wojny światowej. W efekcie tego powstał ciekawy przyczynek do dziejów Wielkiej Wojny.

Tekst Andrija Sowy zamieszczony w dziale „Taktyka i strategia” dotyczy natomiast źródeł ukraińskich doświadczeń wojskowych, mianowicie broszury zatytułowanej „Mała wojna (Partyzancka wojna). Część 1” opracowanej i wydanej przez działaczy Ukraińskiej Organizacji Wojskowej kierowanej przez Jewhena Konowalca¹⁶. Według tego autora Rzeczypospolita Polska, która po decyzji Konferencji Ambasadorów z 15 marca 1923 r. o przynależności Małopolski Wschodniej do Polski, nie wykonała jej postanowień dotyczących zapewnienia Ukraińcom szerokiej autonomii narodowej i kulturalnej¹⁷, zmusiła ich do rozpoczęcia zakrojonej

¹⁵ O postaci tego carskiego generała oraz o jego pracach sprzed 1914 r. nad rosyjskim planem wojny vide: В. Алексеева-Борель, *Сорок лет в рядах русской императорской армии. Генерал М. В. Алексеев*, Санкт-Петербург 2000.

¹⁶ А. Сова, *З джерел української військової думки: брошура Української Військової Організації «Малая війна», „Цитадела”, 2014, cz. 11, s. 60–73.*

¹⁷ Odpowiedni zapis w decyzji Konferencji Ambasadorów w sprawie wschodnich granic Polski podjętej w Paryżu 15 III 1923 r. brzmiał: „[...] wobec tego, iż uznane zostało przez Polskę, że co się tyczy wschodniej części Galicji, warunki etnograficzne czynią konieczny ustrój autonomiczny; zważywszy, iż Traktat zawarty pomiędzy Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską, w dniu 28 czerwca 1919 roku, przewidywał dla wszystkich terytoriów, znajdujących się pod zwierzchnictwem polskim, gwarancje specjalne na rzecz mniejszości rasy, języka lub religii [...]” – vide: *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, red. H. Janowskiej, T. Jędruszczaka, Warszawa 1984, s. 694.

na szeroką skalę akcji oporu¹⁸. Stąd też w 1927 r. zapewne grupa doświadczonych działaczy Ukraińskiej Organizacji Wojskowej – służących wcześniej w szeregach bądź to Ukraińskich Strzelców Siczowych lub Ukraińskiej Armii Halickiej, albo też w oddziałach Armii Czynnej Ukraińskiej Republiki Ludowej – opracowała i opublikowała wspomnianą powyżej broszurę, której celem było propagowanie różnych form czynnego, także zbrojnego, oporu wobec, jak to określił Andrij Sowa, „okupacyjnej polskiej władzy”.

Autor przytacza jej tekst składający się ze wstępu, w którym podano kilka historycznych przykładów skutecznego działania oddziałów partyzanckich, jak choćby hiszpańskich gerylasów z czasów wojen napoleońskich, czy też partyzantów francuskich walczących podczas wojny francusko-pruskiej z lat 1870–1871¹⁹. W kolejnych rozdziałach autorzy broszury omówili następujące zagadnienia: „Zależność sukcesu od postawy ludności cywilnej, terenu i sytuacji wojennej”, praktyczne wskazówki „Jak zorganizować oddział powstańczy”, „Działalność oddziałów powstańczych”, „Dokonywanie akcji” oraz kwestie „Oddział powstańczy na odpoczynek” i „Uwagi końcowe”. Dla historyka polskiego – i nie tylko – dokument ten jest ciekawy przede wszystkim z tego względu, że zawiera realizowane w praktyce przez członków Ukraińskiej Organizacji Wojskowej wskazówki dotyczące organizacji zbrojnego ruchu oporu skierowanego przeciwko organom i funkcjonariuszom polskiej władzy państwowej oraz Policji Państwowej i Wojska Polskiego.

Następny tekst autorstwa Seweryna Turczyna z działu „Fortyfikacje” dotyczy fortyfikacji lwowskich²⁰. Autor rozważa w nim militarne walory położenia Lwowa oraz sens rozbudowy jego umocnień na przełomie XIX i XX w., a w szczególności po 1912 r., kiedy to wybudowano szereg – przeważnie ziemnych – fortów, które ogniem artylerii miały panować nad przedpolami i podejściami do miasta, stanowiącego wówczas warowny obóz dla miejscowego garnizonu. Nie miały one jednak

¹⁸ O rzeczywistym kształcie ówczesnej polityki polskiej wobec ukraińskiej mniejszości narodowej oraz o przebiegu wydarzeń związanych z ukraińskim oporem wobec polskich władz państwowych vide: R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989; A. Ostanek, *Wydarzenia 1930 roku w Małopolsce Wschodniej a bezpieczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; *Stanisławów i ziemia stanisławowska w II Rzeczypospolitej. Wojskowość, bezpieczeństwo, społeczeństwo, kultura*, red. M. Kardas, A. A. Ostanek, P. Semkow, Warszawa–Stanisławów 2016; R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, Lublin 2003; R. Potocki, *Polityka państwa polskiego wobec zagrożenia ukraińskiego w latach 1930–1939*, Lublin 2003; M. Boruta, *Wolni z wolnymi, równi z równymi. Polska i Polacy o niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.

¹⁹ Jest rzeczą ciekawą, że autorzy tej broszury nie wspomnieli nawet słowem o powstaniu styczniowym 1863–1864 r., które było przecież najdłuższą wojną partyzancką nowożytnej Europy – vide: L. Ratajczyk, *Polska wojna partyzancka 1863–1864. Okres dyktatury Romualda Traugutta*, Warszawa 1966. Wydaje się, że nietrudno zgadnąć dlaczego tak się stało.

²⁰ С. Турчин, *Аура львівських фортив*, „Цитаделя”, 2014, cz. 11, s. 74–85.

charakteru umocnień zdolnych do długotrwałej obrony, gdyż nie były odporne nawet na ogień artylerii o kalibrze 122 mm. Stanowiły jednak „strategiczną zagadkę” dla nacierającej w 1914 r. na Lwów Armii Rosyjskiej, tak samo zresztą jak dla współczesnych historyków ukraińskich próbujących poszukiwać w terenie śladów rzekomej lwowskiej „fortecy”²¹.

W dziale „Uniformologia” wspomniany już wcześniej Mychajło Słobodianuk, zamieścił studium na temat umundurowania i barw „Pułku Piechoty Liniowej Wielkiego Księcia Michała Pawłowicza № 1”²² Wojska Polskiego Królestwa Polskiego²³. Omówił w nim dzieje oddziału oraz organizację piechoty liniowej i strzelców pieszych w czasach Królestwa Polskiego, a także sposób kształtowania się „barwy” polskiej piechoty liniowej z lat 1815–1830, przy czym w swoich rozważaniach, zresztą słusznie, cofnął się do piechoty polskiej z wojen napoleońskich²⁴. Jak zwykle swoje ustalenia dotyczące jego dziejów i umundurowania, poza odpowiednią literaturą – wyłącznie polskojęzyczną²⁵, oparł przede wszystkim na obrazach olejnych Józefata Łukaszewicza²⁶. Znajdują się one obecnie

²¹ Vide: *Атлас українських історичних міст*, t. I: *Львів* (Ukrainian historic towns atlas, t. I: Lviv), red. M. Капралія, Львів 2014.

²² Takie brzmienie nazwy tego oddziału podaje Mychajło Słobodianuk. Tymczasem w rzeczywistości od 22 I 1822 r. był to: Pułk Piechoty Liniowej Jego Cesarzewiczowskiej Mości Wielkiego Xięcia Michała Nr 1 – vide: B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, Warszawa 1903, s. 82; idem, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925, s. 68.

²³ М. Слободянюк, *Полк Лінійної Піхоти Великого Князя Михайла Павловича № 1 на полотнах Юзефата Лукашевича зі збірки Львівського Історичного Музею, „Цитаделя”*, Львів 2014, cz. 11, s. 86–98.

²⁴ Jednak w przypadku rozważań na temat żółtej barwy wyłogów kołnierzy oraz mankietów i odwinień kurtek żołnierzy piechoty liniowej Wojska Polskiego z lat 1815–1831 należałoby także wspomnieć o Regimentzie Pieszym Buławy Polnej Koronnej (od 1789 r. nr 4) oraz o 11. Regimentzie Pieszym Ordynacji Rydzynskiej szefostwa Działyńskiego (od 1794 r. nr 10) z ostatniego okresu istnienia armii Obojga Narodów – vide: B. Gembarzewski, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831...*, s. 27, 29–30; idem, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. II: *Od 1697 do 1794 roku*, Warszawa 1962, s. 388–389 – tablica nr 191, s. 416–417 – tablica nr 205, s. 418–419 – tablica 206; J. Czop, *Barwa wojska Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Rzeszów 2009; idem, *Barwa wojska Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku oraz Legionów Polskich 1797–1807*, Rzeszów 2013.

²⁵ Niestety Mychajło Słobodianuk pominął cały szereg zarówno starszych oraz nowszych prac polskich autorów, które znacząco mogłyby wzbogacić jego wiedzę zarówno o dziejach jak i o „barwie” Wojska Polskiego z lat 1815–1831 – poza częścią wcześniej cytowanej literatury vide: W. Tokarz, *Armja Królestwa Polskiego (1815–1830)*, Piotrków 1917; J. Czop, *Barwa armii Królestwa Polskiego 1815–1830 i 1831 (stare formacje)*, Rzeszów 2010; idem, *Barwa armii Królestwa Polskiego 1815–1831 oraz w wojnie polsko-rosyjskiej 1831*, Rzeszów 2017; M. Trąbski, *Armia wielkiego księcia Konstantego. Wychowanie, dyscyplina Wojska Polskiego w latach 1815–1830*, Oświęcim 2013.

²⁶ W sumie pułku dotyczy 9 obrazów tego autora, z których aż 7 znajduje się obecnie w Warszawie, a tylko 2 we Lwowie. Wszystkie warszawskie obrazy powstały w latach 1822–1823, co związane było z nadaniem oddziałowi szefostwa wielkiego księcia Michała. Natomiast wizerunki żołnierzy

w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie oraz Lwowskiego Muzeum Historycznego. Te pochodzące z epoki dzieła sztuki posiadają ogromną wartość źródłową – przede wszystkim do badań z zakresu kostiumologii wojskowej. Jest to kolejne opracowanie zawarte w tym tomie, które choć nie zawiera żadnych nowych informacji, których nie można by było znaleźć we wcześniejszej polskiej literaturze historycznej, w sposób szczególny może zainteresować także polskiego czytelnika. Należy jednak wyrazić żal, że tym razem jego autor nie zamieścił reprodukcji analizowanych obrazów.

W dziale „Symbolika wojskowa” zamykającym analizowany tutaj tom znalazł się tekst Maksyma Choroszunowa poświęcony obrońcom nieba nad Chersońszczyzną²⁷, mianowicie 208 Chersońskiej Gwardyjskiej Przeciwlotniczej Brygadzie Rakietowej Czerwonego Sztandaru wojsk powietrznych armii współczesnej Republiki Ukrainy. Omawia on dzieje tej jednostki – głównie z okresu sowieckiego – które sięgają jesieni 1941 r., a także jej symbolikę w postaci odznaki pamiątkowej i oznak naramiennych noszonych przez służących w niej żołnierzy. Na marginesie tego opracowania po raz kolejny należy zauważyć, iż siły zbrojne współczesnej Ukrainy mają problem z budową własnej narodowej tradycji bojowej i cały czas szeroko korzystają z dorobku wcześniejszej Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej oraz późniejszej Armii Sowieckiej.

Kończąc omówienie zawartości wydanego w 2014 r. 11 tomu „Cytadeli” należy zauważyć, że zgodnie z obchodzoną w całej ówczesnej Europie setną rocznicą wybuchu I wojny światowej trzy zawarte w nim teksty dotyczą właśnie takiej problematyki. Jednak ewentualnego polskiego historyka w sposób szczególny mogą zainteresować dwa opracowania, mianowicie omówienie broszury zatytułowanej „Mała wojna...” oraz praca poświęcona „barwie” 1. Pułku Piechoty Liniowej Wojska Polskiego z lat 1815–1830. Pewną uwagę historyków polskich może też zwrócić tekst dotyczący umocnień Lwowa w przededniu I wojny światowej.

Kolejny 12 tom „Cytadeli” ukazał się w 2015 r.²⁸ Zamieszczono w nim 6 tekstów podzielonych na 5 działów. Także w tym przypadku otwiera go dział „Historia wojskowa” oraz opracowanie Jurija Moczniakowa dotyczące polsko-austriackich walk o Galicję w 1809 r.²⁹ Jest to kontynuacja rozważań tego autora zamieszczonych w poprzednich tomach. Tym razem zajął się on omówieniem elementów tzw.

---

pułku ze zbiorów lwowskich powstały w latach 1828–1829, zaś do zasobów tej placówki trafiły z rąk prywatnych w 1924 r.

²⁷ М. Хорошунів, *Вартові неба Херсонщини*, „Цитаделя”, Львів 2014, cz. 11, s. 99–111.

²⁸ „Цитаделя”, Львів 2015, cz. 12, s. 112.

²⁹ Ю. Мочніков, *1809. Битва за Галичину (продовження)*, „Цитаделя”, Львів 2015, cz. 12, s. 4–24.

„małej wojny”, jakie miały miejsce podczas tego konfliktu, przy czym wskazał także na wcześniejsze formacje partyzanckie, jak choćby na walczących w latach 1740–1748 po stronie Austrii pandurów, czy też na konfederatów barskich³⁰ oraz ochotników amerykańskich z czasów wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki.

Szerzej zajął się natomiast bardzo efektywnymi działaniami dobrze zorganizowanego oraz bardzo skutecznie dowodzonego oddziału podpułkownika Piotra Strzyżewskiego, przy czym zwrócił także uwagę na jego działalność administracyjną na terenach Galicji Wschodniej opanowanych wiosną 1809 r. przez polskie siły powstańcze. Ciekawym wątkiem tych rozważań jest porównanie efektów walk sił podpułkownika Strzyżewskiego w 1809 r. ze skutecznością oddziału słynnego rosyjskiego huzara Denisa Dawydowa podczas wojny 1812 r. Poza tym Jurij Mocznirow zajął się też dalszym przebiegiem kariery Piotra Strzyżewskiego, a także analizą karier wojskowych części jego podkomendnych, jak choćby późniejszego generała dywizji Józefa Dwernickiego³¹.

Tak samo jak poprzednio podstawę rozważań autora stanowiły przede wszystkim źródła polskojęzyczne w postaci nielicznych pamiętników uczestników tych wydarzeń, co wynika z przypisów, którymi opatrzył on swój tekst.

Następne opracowanie zawarte w tym samym dziale zatytułowane *W poszukiwaniu gniazda „Kondora”*³² przygotował Ołeksandr Diedyk³³. Autor próbuje odpowiedzieć na pytanie, gdzie w czasie I wojny światowej, w 1915 r., bazował rosyjski sterowiec „Kondor”. Przedstawił też historię tego kupionego w 1913 r. we Francji aerostatu oraz jego dane techniczne i możliwości taktyczne, a także przyczynę przebazowania do Lwowa. Poza tym omówił również obiekty związanej z nim infrastruktury, jak choćby hangar, w którym stał pomiędzy kolejnymi wylotami³⁴. Choć

³⁰ W. Szczygielski, *Konfederacja barska w Wielkopolsce 1768–1770*, Warszawa 1970; W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. I–II, Warszawa 1991. Jurij Mocznirow słusznie zauważył, że doświadczenia wyniesione przez Rosjan z walk z konfederatami barskimi zostały następnie wykorzystane przez nich w 1812 r. do organizacji wojny partyzanckiej skierowanej przeciwko formacjom Wielkiej Armii.

³¹ Szerzej o przebiegu kariery wojskowej tego generała vide chociażby: M. Tarczyński, *Generalicja powstania listopadowego*, Warszawa 1988; J. Czuby, *Wodzowie i politycy. Generalicja polska lat 1806–1815*, Warszawa 1993; R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*, t. I: A–D, Warszawa 1995; H. Kosk, *Generalicja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. I: A–L, Pruszków 1998.

³² Piszący te słowa użył rzeczownika „gniazdo”, który pomimo rzeczywistego znaczenia ukraińskiego terminu „лігво” lepiej pasuje do polskiego tłumaczenia – vide: *Новий тлумачний словник української мови*, t. II: K–П, oprac. В. Яременко, О. Сліпущко, Київ 2008, s. 86–87.

³³ О. Дедик, *У пошуках лігва «Кондора», „Цитаделя”*, Львів 2015, cz. 12, s. 25–31.

³⁴ O sterowcach oraz o ich wykorzystaniu w czasie I wojny światowej vide chociażby: A. Celarek, *Sterowce w pierwszej wojnie światowej*, Gdańsk 2006.

rozważania te oparte zostały przede wszystkim na analizie zachowanych archiwalnych fotografii, to stanowią ciekawy przyczynek do dziejów Wielkiej Wojny na froncie wschodnim³⁵, w tym także do ówczesnych działań lotniczych na niebie Galicji (Małopolski) Wschodniej³⁶.

Obszerne opracowanie źródłowe przygotowane przez Olega Fieszowca dotyczące strategii i technik bojowych Irlandzkiej Armii Republikańskiej³⁷ należy do działu „Taktyka i strategia”. Autor zauważył, że w XX w. – szczególnie zaś w jego drugiej połowie – nastąpiły poważne zmiany w sposobie organizacji i realizacji działań wojennych. Jedną z nich było prowadzenie wojny partyzanckiej przez różne organizacje podziemne, do których należała także IRA. Irlandczycy byli też narodem posiadającym bogate i długie tradycje w organizacji walki tego typu. Jednym z najważniejszych było antybrytyjskie powstanie wielkanocne z 1916 r.³⁸ Oleg Fieszowiec przedstawił więc tłumaczenie treści tzw. *Zielonej księgi*³⁹ zawierającej zasady, na których opierała się strategia wojny partyzanckiej, a także różnorodne rozwiązania taktyczne, jakie mieli stosować Irlandczycy, w tym również metody pozyskiwania oparcia we własnym społeczeństwie⁴⁰. Analizując zawarte w tym źródle wskazówki i rozwiązania nie należy jednak zapominać, że IRA powszechnie uważana była za organizację terrorystyczną.

³⁵ Na marginesie tej informacji warto zauważyć, że w ostatnich latach zarówno w Polsce jak i za granicą pojawiło się kilka publikacji, które dotyczą słabo dotychczas przebadanych i opisanych różnych problemów związanych z przebiegiem Wielkiej Wojny na froncie wschodnim – poza częścią wcześniej cytowanych prac vide choćby: В. Лиходедов, *Беларусь через фотообъектив немецкого солдата 1915–1918 (Беларусь праз фотааб’ектыу нямецкага салдата 1915–1918. Belarus durch das Fotoobjektiv des deutschen Soldaten 1915–1918)*, Минск 2008; В. Белявина, *Беларусь в годы первой мировой войны*, Минск 2013; *Front wschodni I wojny światowej. Studia z dziejów militarnych i polityczno-społecznych*, red. M. Baczkowskiego, K. Ruszały, Kraków 2013; *Mało znana Wielka Wojna. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej*, red. A. Smoliński, Oświęcim 2014; *Mało znana I wojna światowa. Studia i szkice z dziejów Wielkiej Wojny na froncie wschodnim*, red. A. Smolińskiego, Grajewo 2017; *Doświadczenia żołnierskie Wielkiej Wojny. Studia i szkice z dziejów frontu wschodniego I wojny światowej*, red. M. Baczkowski, K. Ruszała, Kraków 2016; *Велика Війна у маленькому місті. Фотоісторія Станиславова часів Першої світової війни*, red. І. Бондарев, О. Гречаник, В. Шулєпін, Швано-Франківськ 2015.

³⁶ A. Olejko, *Działania lotnicze w pasie karpackim w latach 1914–1947*, Rzeszów 2005; Я. Янчак, А. Козицкий, *Крила над Галичиною. Нариси з історії повітроплавання та авіації у Галичині кінця XVIII – початку XX ст.*, Львів 2013.

³⁷ О. Фешовець, *Ірландська Республіканська Армія: Короткий нарис стратегії та бойових технік*, „Цитаделя”, Львів 2015, cz. 12, s. 32–71.

³⁸ Polski czytelnik może sięgnąć również do pracy polskiego autora, która traktuje o tych wydarzeniach oraz zawiera także pewne informacje na temat organizacji oporu i wojny partyzanckiej prowadzonej przez Irlandzką Armię Republikańską – vide: G. Swoboda, *Dublin 1916*, Warszawa 2006.

³⁹ Powstawała ona w Sztapie Irlandzkiej Armii Republikańskiej, zapewne etapami, w latach 1922–1969, zaś jedna z jej późniejszych redakcji (z 1956 r.) otrzymała tytuł: *Notes on Guerilla Warfare: A Handbook for Volunteers of the Irish Republican Army*.

⁴⁰ Kończąc opracowanie tego źródła autor zapowiada publikację pozostałych jego części.

Następny tekst autorstwa Seweryna Turczyna z działu „Fortyfikacje” jest kontynuacją jego wcześniejszych rozważań dotyczących lwowskich fortyfikacji⁴¹. Tym razem autor wskazał na słabość liczebną oraz nieliczną artylerię i małe zasoby amunicji przeznaczone w 1914 r. do obrony lwowskiej „fortecy”. Poza tym omówił położenie oraz charakter pozostałych fortów, które w przededniu wybuchu I wojny światowej tworzyły umocnienia Lwowa, a także rolę jaką odegrały one podczas Wielkiej Wojny oraz wojny polsko-ukraińskiej z lat 1918–1919. Wskazał również na ich pozostałości, które obecnie można znaleźć w terenie.

Opracowanie Serhija Perepiczki zatytułowane „Z historii jednej fotografii”⁴² dotyczy fotografii wykonanej w 1919 r. w Stryju, na której przedstawiona jest kadra dowódcza III Korpusu Ukraińskiej Armii Halickiej oraz późniejszy dowódca II Korpusu tej armii – ówczesny pułkownik Myron Tarnawski⁴³. Autor dokonał jej analizy oraz określił czas wykonania i rozpoznał przedstawione tam osoby, a także – wykorzystując źródła relacyjne i odpowiednią literaturę przedmiotu – po krótko przedstawił drogę życiową każdej z nich. Jest to dobry przykład potwierdzający znaczenie fotografii jako cennego źródła wiedzy historycznej⁴⁴, na dodatek posiadające z reguły ogromne walory edukacyjne⁴⁵.

⁴¹ Idem, *Аура львівських фортів (продовження)*, „Цитаделя”, Львів 2015, cz. 12, s. 72–76.

⁴² С. Перепічка, *З історії однієї фотографії*, „Цитаделя”, Львів 2015, cz. 12, s. 79–86.

⁴³ Szerzej o tej postaci vide: *Генерал Мирон Тарнавський (1869–1938)*. *Збірник статей і матеріалів*. Упорядник В. Стрільчук, Броди 2011.

⁴⁴ O znaczeniu fotografii jako źródła historycznego vide: *Foto-historia. Fotografia w przedstawianiu przeszłości*, red. V. Julkowska, Poznań 2012; A. Smoliński, *Narodziny i dzieje fotografii wojennej*, „Wiadomości Historyczne” 2012, nr 2; idem, *Historia broni panczernej utrwalona w kadrze. Jeden z epizodów I wojny światowej na wojennej fotografii*, „Wiadomości Historyczne” 2012, nr 3; idem, *Jeden z epizodów I wojny światowej na wojennej fotografii*, [w:] *Militaria pomorskie. Zbiór studiów*, t. IV, red. M. Giętkowski, Ł. Nadolski, A. Smoliński, Bydgoszcz 2012; idem, *Źródła do historii wojskowej i możliwości ich wykorzystania w nauczaniu historii w szkolnictwie podstawowym i ponadpodstawowym oraz w kształceniu uniwersyteckim*, [w:] *Szlakiem twierdzy Koźle. Militarne tradycje Kędzierzyna-Koźla, Śląska i Rzeczypospolitej*, t. II, red. T. Ciesielski, Kędzierzyn-Koźle 2013; idem, *Początki broni panczernej utrwalone w kadrze. Przyczynek do historii fotografii wojennej i wojskowej oraz dziejów I wojny światowej*, [w:] *Mało znana Wielka Wojna. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej*, red. A. Smoliński, Oświęcim 2014; idem, *Pamiętki wojskowe oraz fotografie związane z wizytą w Polsce w 1937 r. króla Rumunii Karola II przechowywane w polskich muzeach*, [w:] *Wielowiekowe bogactwo polsko-rumuńskich związków historycznych i kulturowych (Bogația multiseclară a legăturilor istorice și culturale polono-române)*, red. S. Iachimovschi, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2014; idem, *Fotografia jako cenne źródło do badań Wielkiej Wojny z lat 1914–1918. Przyczynek do dziejów fotografii wojennej i wojskowej*, „Studia z Dziejów Polskiej Historiografii Wojskowej” 2015, t. XVI; A. Nieuważny, *Zapomniana wojna 1914–1918. Front wschodni*, Olszanica 2015; H. Latoś, *Z historii fotografii wojennej*, Warszawa 1985; K. Kaniuka, *Rozwój fotografii wojennej w XIX–XXI wieku. Ujęcie problemowe*, [w:] *Wojna – wojsko – bezpieczeństwo poprzez stulecia i epoki. Studia i materiały*, red. A. Aksamitowski, r. Gałąj-Dempniak, H. Walczak, A. Wojtaszek, Szczecin 2016.

⁴⁵ *Foto-historia. Fotografia w...*

Omawiany tutaj 12 tom „Cytadeli” zamyka dział „Uniformologia”, w którym zamieszczono studium Mychajła Słobodianiuka na temat umundurowania i barw „Pułku Piechoty Liniowej Wielkiego Księcia Michała Pawłowicza № 1”⁴⁶ Wojska Polskiego Królestwa Polskiego⁴⁷. Stanowi ono dokończenie jego rozważań opublikowanych w poprzednim tomie tego periodyku. Tym razem na podstawie zarówno polskiej⁴⁸, jak i rosyjskiej literatury mundurowej, autor dokonał szczegółowej analizy „barwy” pułku oraz jej przemian w latach 1822–1830. Wartość tej części studium podnosi odpowiednio dobrany materiał ilustracyjny w postaci barwnych reprodukcji sygnalizowanych wcześniej obrazów Józefata Łukaszewicza oraz akwarel autorstwa wielkiego znawcy polskiej i europejskiej kostiumologii wojskowej pułkownika Bronisława Gembarzewskiego⁴⁹.

W analizowanym tutaj 12 tomie „Cytadeli” szczególną uwagę potencjalnych polskich historyków mogą zwrócić dwa teksty, mianowicie opracowanie dotyczące kampanii galicyjskiej 1809 r. oraz studium mundurowe Mychajła Słobodianiuka. Jednak obie publikacje dla znawców tej problematyki mają raczej charakter wtórny i nie stanowią postępu w dotychczasowych badaniach historycznych. Mogą być traktowane jedynie jako pewne ich podsumowanie. Poza tym pewne zainteresowanie w Polsce mogą też wzbudzić opracowania dotyczące fortyfikacji Lwowa z przedednia I wojny światowej oraz pobytu w tym mieście rosyjskiego sterowca. Tak jak poprzednie, także ten tom „Cytadeli” jest bogato i barwnie ilustrowany.

Kończąc to krótkie omówienie ostatnich dwóch tomów „Cytadeli” po raz kolejny należy stwierdzić, że choć nie wszystkie teksty zamieszczone na jej łamach mają *stricte* naukowy charakter i nie wszystkie cechuje dostateczny naukowy obiektywizm, to jednak warto zajrzeć do tego ukraińskiego periodyku historyczno-wojskowego. Można tam bowiem znaleźć również ustalenia mogące stanowić uzupełnienie naszej dotychczasowej wiedzy historycznej, głównie zaś tej z zakresu niełatwej i nadal pełnej koniecznych do rozwikłania tajemnic i sprzeczności, wspólnej pol-

⁴⁶ Po raz kolejny Mychajło Słobodianiuk podaje jego nazwę w takiej, błędnej, postaci.

⁴⁷ М. Слободянюк, *Полк Лінійної Піхоти Великого Князя Михаїла Павловича № 1 на полотнах Юзефата Лукашевича зі збірки Львівського Історичного Музею (продовження)*, „Цитаделя”, Львів 2015, cz. 12, s. 87–110.

⁴⁸ Niestety Mychajło Słobodianiuk po raz kolejny pominął szereg starszych oraz nowszych prac polskich autorów, które mogłyby wzbogacić jego wiedzę o „barwie” 1. pułku piechoty liniowej Wojska Polskiego z lat 1815–1831 – poza częścią wcześniej cytowanej literatury vide: B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1965 roku*, t. IV: *Od 1815 do 1831 roku*, Warszawa 1966.

⁴⁹ Akwarele te zreprodukowane zostały z jednej z publikacji Bronisława Gembarzewskiego (*Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, Warszawa 1903), gdzie zamieszczono je w postaci ilustracji jednobarwnych.

sko-ukraińskiej przeszłości, tym bardziej że pomimo upływu lat i rosnącej liczby uczonych zajmujących się tą problematyką⁵⁰ postęp w tych badaniach następuje powoli i nadal obarczony jest wieloma stereotypami.

---

⁵⁰ Wydaje się, iż obserwując literaturę dotyczącą tych skomplikowanych zagadnień, jaka w ostatnich latach ukazuje się zarówno w Polsce jak i na Ukrainie, można stwierdzić, że budzą one większe zainteresowanie polskich historyków.